

Bendrieji žmogaus lytinių organų pavadinimai XIX a. pab.–XX a. pr. lietuvių gydytojų populiarinamuosiuose medicinos raštuose

PALMIRA ZEMLEVIČIŪTĖ

Lietuvių kalbos institutas

ANOTACIJA

Straipsnyje nagrinėjami XIX a. pab.–XX a. pr. lietuvių gydytojų populiarinamuosiuose medicinos raštuose (knygose, knygelėse ir straipsniuose) vartoti bendrieji žmogaus lytinių organų pavadinimai – nustatomos tų pavadinimų reikšmės, remiantis jų vartojimo kontekstu ir prireikus kitais šaltiniais (akademiniu lietuvių kalbos žodynu, anatomijos literatūra), išsiaiškinami pavadinimų kilmės šaltiniai (gyvoji kalba, rašomoji kalba, svetimybės), svarstomi savakilmių ir svetimakilmių terminų santykio, naujų terminų sudarymo, kai kurių terminų probleminių reikšmių, terminologizacijos, eufemizacijos, konotacijos klausimai.

ESMINIAI ŽODŽIAI: terminas, pavadinimas, tabu, eufemizmas, medicina, sveikata, lytinis organas, gyvoji kalba, rašomoji kalba, reikšmė, kilmė.

ABSTRACT

The article analyses common names of human genitals used by Lithuanian medical doctors in the popularized medical writings (books, booklets and articles) of the late 19th and early 20th centuries. The meanings of these names are identified based on the context of their use and other sources (the Academic Dictionary of the Lithuanian Language, anatomy literature), and the etymological sources are determined (colloquial, written and foreign languages). Questions of the relationship between endogenous and exogenous terms, creation of new terms, problematic meanings of some terms, connotations, terminologization, and euphemization are discussed.

KEYWORDS: term, name, taboo, euphemism, medicine, health, genitals, colloquial language, written language, meaning, origin.

IVADINĖS PASTABOS

XIX a. pab.–XX a. pr. buvo populiariamosios medicinos spaudos proveržio metas. Ligų ir jų gydymo bei profilaktikos, higienos, sanitarijos ir kitais klausimais gausiai rašė žymūs to meto lietuvių visuomenės veikėjai gydytojai Petras Avižonis (1875–1939), Juozas Bagdonas (1866–1950), Jonas Basanavičius (1851–1927), Eliziejus Draugelis (1888–1899), Kazys Grinius (1866–1950), Vincas Kudirka (1858–1859), Stasys Matulaitis (1866–1956), Antanas Vileišis (1856–1919) ir kt. Spausdinta įvairios apimtys originaliųjų ir verstinių medicinos knygų, o periodinėje spaudoje pasipylė straipsnių visokiais anuomet opiais sveikatos klausimais. Skelbinių tematikos būta labai plačios – rašyta apie užkrečiamąsias, chirurgines ir traumatologines, virškinimo organų, odos, nervų, ausų, nosies ir gerklės, kvėpavimo organų, akių, ginekologines ir akušerines, psichines, širdies ir kraujagyslių, dantų ir burnos ertmės bei kitokias žmonių ligas, jų priežastis, požymius, gydymą ir profilaktiką, ligonių slaugymą, liaudies mediciną ir naminių gydymą, kūdikių auginimą ir priežiūrą, akušeriją, ginekologiją, anatomiją, fiziologiją, homeopatiją ir kt. Gausumu išsiskyrė skelbiniai apie infekcines ligas ir higieną bei sanitariją – tai buvo vienos iš pačių didžiausių ir skaudžiausių to meto krašto sveikatos srities problemų. Gana aktuali buvo alkoholio ir tabako žalos žmogaus sveikatai problema. Kitomis temomis rašyta kiek mažiau. Lyties klausimai buvo viena iš tų palyginti retų anuomet gvildentų temų.

Jungtinių Amerikos Valstijų lietuvių visuomenės veikėjas, knygnešys, gydytojas Pranas Matulaitis (1876–1951) 1910 m. Bostone išleistoje knygelėje *Lytiškos Ligos ir Kaip nuo jų apsisaugoti* rašė:

„Lytiškus klausimus nėra paranku apkalbėti spaudoje. Tie reikalai per daugel metų laikomi po nežinojimo skraiste: tėvai apie juos nekalba vaikams, mokinėjai mokiniams, jaunuomenė dasižino tik iš purvinių versmių, nuo vyresnių paleistuvių, nuo ištvirkusių savo draugų. Tokis visuomenės užsilaikymas link svarbaus klausimo yra labai kenksmingas draugijai“¹ (LytL 1910: 3).

Dešimtmečiu vėliau pasirodžiusioje gydytojo Antano Karaliaus knygoje *Lyties mokslas* (1921 m.) vėlei skaitome, kad „lyties dalykai buvo ir dar tebėra kokia tai plynia, į kurią baugu įsileisti, kurios dauguma da ištolo

¹ Straipsnyje cituojamų šaltinių kalba pateikiama autentiška ir netaisyta.

bijosi. Lytis visada buvo uždenyta visokios rūšies skraistėmis; da ir šiandien turime gana atsargiai tą uždangą kelti, nes da žmonės bijosi atvirai apie lyties dalykus kalbėti“ (LM 1921: 1).

Taigi lytis ir su ja susiję medicininiai ir sveikatos dalykai ilgą laiką buvo tarsi nerašytas tabu². Neretai lytiniai organai, su jais susiję fiziologiniai procesai ar lytinės ligos įvardijami netiesiogiai, pakeičiami kitais žodžiais, pavyzdžiui, lytiniai organai vadinti *gėdos dalimis*, gimda – *motinėle*, *gumbu*, mėnesinės – *raudonąja liga*, *žiedais*, *skalbiniais*, sifilis – *blogąja*, *piktąja*, *bjauriąja*, *prasta liga*, gonorėja – *varvekliu* ir kt., kitaip tariant, eufemizuojami³ (plačiau apie moters ir vyro lytinių organų eufemizmus žr. Smetona 2015: 122–131; apie lytinių negalavimų ir ligų eufemizmus žr. Smetona 2015: 131–137), stigmatizuojami (plačiau apie kalbines stigmas žr. Солодилова, Соколова 2017: 75–77).

Reikia pažymėti, kad šiais klausimais vengė rašyti net ir patys gydytojai. Pasklaidžius kalbamojo meto populiarinamuosius spaudinius medicinos klausimais pastebėta, kad apie lytinių organų sistemą išvis nebuvo rašoma, nors atitinkamos temos knygelėse buvo aptariamai visi kiti žmogaus organai ir jų sistemos. Pavyzdžiui, Stasio Matulaičio knygelėje *Kaip sutaisytas žmogaus kunas* (1901) yra tokie skyriai: *Kaulai*, *Raumens*, *Smegens ir nervai*, *Pajautimo intaisai arba organai*, *Įtaisai valgiui malti*, *Apie kraują ir kaip jis teka po kuna*, *Apie plaučius ir kvėpavimą*, *Kokiu budu musu kunas pra-*

² Dėl dorovinių, religinių ir kitokių (nekalbinių) priežasčių atsiradęs draudimas ar vengimas tam tikras sąvokas (tabuistines sąvokas) vadinti jų tikraisiais vardais. Pastarieji paprastai pakeičiami kitais žodžiais – eufemizmais (KWT 1975: 266–267; LST 1988: 242; KTŽ 1990: 203; dar plg. СЛТ 2005: 467; plačiau žr. KPP 2003: 700–701).

³ Eufemizmu vadinamas netiesioginis, neutralnesnis, švelnesnis žodis daiktui ar reiškiniui pavadinti vengiant tiesiogiai įvardyti tą daiktą ar reiškinį, kuris laikomas nemalonių, bjaurių, grubių, šurkščiu, nešvankiu ir pan. (Pikčilingis 1975: 21; KWT 1975: 79; LST 1988: 68; KTŽ 1990: 61; CODL 1997: 119; LKE 1999: 188; EDEL 1999: 201; СЛТ 2005: 521; DU 2007: 530; Jakaitienė 2009: 162; plačiau apie eufemizmus žr. KPP 2003: 757–758; DE 2003: viii–xi; Jasiūnaitė 2005; Маджаева 2010: 55–61; Никитина 2015: 101–107; Пастухова 2017: 141–144).

Neigiamai vertinamų daiktų ir reiškinių tiesioginių pavadinimų vengiama, jie tampa draudžiami ir todėl pakeičiami priimtinesniais dėl psichologinių, socialinių, religinių, moralinių ir kt. veiksnių įtakos. Eufemizmu, nauju pavadinimu, tarsi neutralizuojamas tikrasis daikto ar reiškinio pavadinimas, sukkeliantis neigiamą emociją (Никитина 2015: 102–103). Eufemizmui būdingas semantinis neapibrėžtumas, kuris sušvelnina neigiamą įvardijamojo dalyko vertinimą (Солодилова, Соколова 2017: 74). Eufemizmai atlieka vadinamojo apsauginio mechanizmo funkciją. Vienu atveju tai psichologinis apsauginis mechanizmas, kuris sušvelnina negatyvią reakciją (suvokimą) platesnės semantikos žodžiais. Kitu atveju tai asociacinis apsauginis mechanizmas, kuris leidžia nukreipti dėmesį nuo nepageidaujamo dalyko.

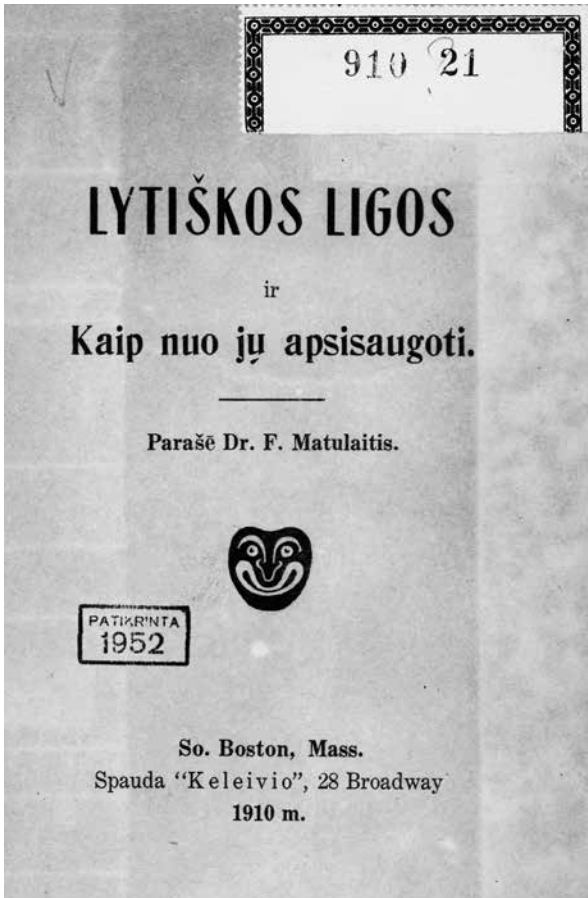
Nors ir ne visi eufemizmai gali būti laikomi terminais, tačiau tam tikros terminologijos sistemos ribose, būdami tos sistemos periferijos dalis, jie taip pat turi savo vietą toje sistemoje. Pakliuvęs į terminologijos sistemą eufemizmas netenka savo „eufemiškumo“ ir tampa tiesioginiu nemalonaus objekto ar reiškinio pavadinimu (Маджаева 2010: 57, 60).

šalina nereikalingas jam išmetas?, Uoda. Taigi, kaip matyti iš skyrelių pavadinimų, aptariamoms beveik visoms gyvybiškai svarbioms žmogaus organų sistemoms – griaučių, raumenų, nervų, virškinimo, širdies ir kraujagyslių, kvėpavimo, šlapimo, jutimų, bendrosios dangos, tačiau lytinių organų sistema nekliudoma, jos išsilenkiama. Tiesa, gal kiek daugiau tuose spaudiniuose pasitaiko moters lytinių organų pavadinimų. Šito nebuvo galima išvengti rašant apie moters fiziologiją, ligas, nėštumą ir gimdymą. Čia daugiausia reišėsi gydytojas A. Vileišis, kuris išvertė knygelę *Patarmės moterims, kurios nori būti sveikos* (1899 m.), kuri, manding, buvo anuomet paklausi, mat 1906 m. pasirodė jos antrasis leidimas. Vienas kitas lytinių organų pavadinimas prasprūsta skelbiniuose apie įvairias kitas ligas. Bent kiek kalbamąją temą kliudė gydytojai, kurie parašė straipsnių ar knygielių išimtinai apie lytines ligas. Apie jas rašydami, žinoma, neišsivertė be lytinių organų pavadinimų, tačiau, reikia pasakyti, kad jie įsigudrindavo tuos pavadinimus visaip apeiti, t. y. jų beveik neminėti arba bent jau nekonkretinti. Pavyzdžiui, A. Vileišis knygelėje *Apie blogąją ligą arba syfilį (prancus)* (1904) daugiausia vartoja bendruosius *gėdos dalių* (dažniausiai), *gėdos vietų* pavadinimus. J. Bagdono knygelėje *Kas reikia žinoti apie lyties ligas* (1921) minimas tik *lyties dalių* pavadinimas.

K. Grinius buvo tas gydytojas, kuris laužė minėtąjį tabu, populiariai rašydamas ne tik apie tokias lytines ligas kaip sifilis, triperis, bet ir apie, jo paties žodžiais tariant, vieną iš „biaurių įpratimų“ – onanizmą, kitaip masturbaciją, kuris tada dingyju buvęs gana dažnas žmonėse rūpestį kėlęs dalykas. Apie kalbamąjį dirbtinio lytinio susijaudinimo ar pasitenkinimo sukėlimą ranka dirginant lytinius organus jo parengtame straipsnyje vartojama daugiau vyro ir moters lytinių organų pavadinimų nei prieš tai minėtų gydytojų knygelėse. Tarp šio gydytojo redaguotame laikraštyje *Sveikata* spausdinamų žmonių klausimų dėl įvairių sveikatos dalykų būta ir nemažai užklausų apie lyties dalykus. Taigi, galima sakyti, temas bent kiek diktavo ir laikraščio skaitytojai.

Kaip jau minėta, lyties klausimai ano meto populiarinamojoje medicinos spaudoje buvo vienokiu ar kitokiu būdu apeinami, nutylimi, todėl ir šios srities terminų nėra daug. Bent kiek jų išrankiota iš knygielių ar straipsnių apie lytines ligas. Originalias knygeles apie šias ligas išleido gydytojai Antanas Karalius (*Vyras. Ką kiekvienas vyras turi žinoti apie savo lyties reikalus*, 1918), Agnietė Ambraziejūtė-Steponaitienė (*Lyties ligos*, 1919). Kelios knygelės buvo verstinės. 1912 m. išėjo Oker-Blomo *Ką pasakojo dėdė daktaras vaikui-gimnainiui (Pradinės lyties klausimo srities žinios)* (vertėjas nenuro-

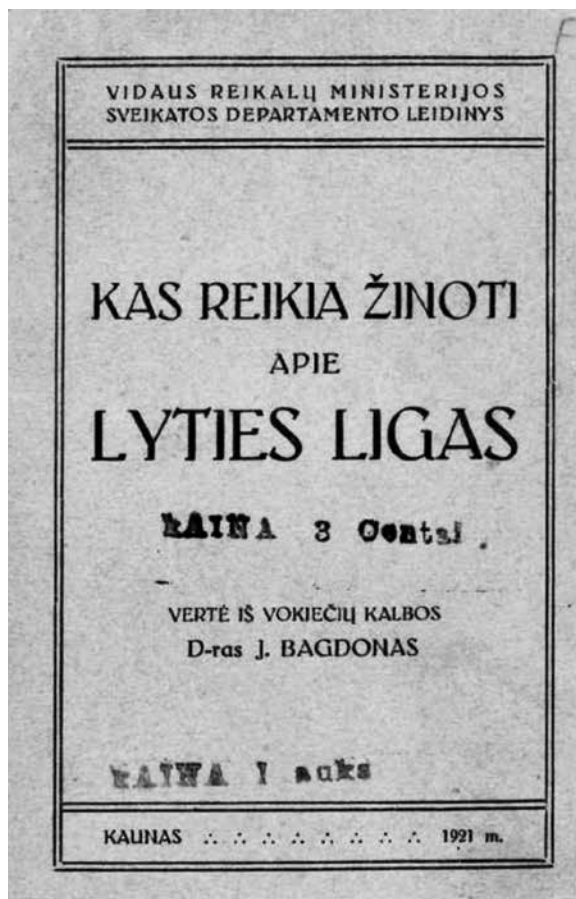
1 pav. Knygelės *Lytiškos ligos ir kaip nuo jų apsisaugoti* (1910) viršelis

dytas). 1919 m. pasirodė Pranašo⁴ versti *Patarimai vyrams apie lyties dalykus / Su pamokinimais, kaip aiškinti vaikams lyties apsiareiškimus*. 1901 m. išėjo J. Laukio verstas Idos C. Craddock *Tikras ženybinis gyvenimas*. Šią knygelę išpeikė P. Avižonis. 1904 m. pasirodė A. Vileišio darbas *Apie blogąją ligą (syfilį) arba prancus*, 1915 m. – Pr. Matulaičio *Lytiškos ligos ir kaip nuo jų apsisaugoti* (žr. 1 pav.) bei 1920 m. – J. Bagdono *Kas reikia žinoti apie lyties ligas* (žr. 2 pav.). 1910–1911 m. K. Grinius paskelbė straipsnius „Apie onanizmą“, „Sifilis ir „606“, „Triperis“. Moters lytinių organų pavadinimų rasta A. Vileišio knygelėje *Patarmės moterims, kurios nori buti sveikos*.

⁴ Šiuo slapyvardžiu pasirašinėjo lietuvis gydytojas, medicinos mokslo populiarintojas Antanas Karalius (1890–1932), 1909 m. išvykęs į JAV. Dažniausiai rašė medicinos ir higienos klausimais, parašė ir išvertė medicinos knygų (plačiau žr. LE X: 512).

2 pav. Knygelės *Kas reikia žinoti apie lyties ligas* (1921) viršelis

Atskirai reikėtų paminėti beveik 400 puslapių A. Karaliaus knygą *Lyties mokslas*, išleistą 1921 m. Čikagoje. Pats autorius apie ją šitaip išsitarė: „Pasirodyti pas lietuvius su šitokia knyga, žinoma, reikėjo daug drąsos“ (p. ix). Ir jis numanęs tos savo drąsos kainą: „Ir aš žinau, kad pagyrimų nesulauksiu: aš jų ir nelaukiu. <...>“ (p. ix). „Rašiau šitą knygą delto, kad jau laikas ir lietuviams susidomėti lyties reikalais, kuriais visas pasaulis jau senai susidomėjo. Bandžiau rašyti taip, kad suprastų tie, kuriems šitą knygą skiriu, – paprastiems žmonėms, kurie manęs nuolatos laiškais ir asmeniškai klausia patarimų lyties reikaluose“ (p. x).

Šio straipsnio objektą sudaro XIX a. pab.–XX a. pr. lietuvių gydytojų populiarinamuosiuose medicinos raštuose (knygose, knygelėse ir straipsniuose) vartoti bendrieji vyro ir moters lytinių organų pavadinimai. Straips-

nio tikslas – nustatyti tų pavadinimų reikšmes ir išsiaiškinti jų kilmės šaltinius. Siekiant šio tikslo keliami tokie uždaviniai: remiantis nagrinėjamų pavadinimų vartojimo kontekstu ir prireikus kitais šaltiniais (akademišku lietuvių kalbos žodynu, anatomijos literatūra) nustatyti, kokie bendrieji vyro ir moters lytiniai organai įvardyti tais pavadinimais; išsiaiškinti terminologizuotus gyvosios kalbos žodžius ir galimus naujai sudarytus terminus; pasvarstyti savakilmių ir svetimakilmių terminų santykio, kai kurių terminų probleminių medicininių reikšmių, eufemizacijos, konotacijos klausimus.

Nagrinėjant lytinių organų pavadinimus pasitelkiamas aprašomasis analitinis ir gretinamasis metodai. Tie pavadinimai pateikiami kontekste – sakinyje ir gretinamosiose lentelėse. Pastarosiose vaizdžiai matyti visi aptarti pavadinimai ir jų chronologinė raida. Lentelėse, be tiriamojo laikotarpio pavadinimų, nurodomi lotyniški ir dabartiniai lytinių organų pavadinimai. Vaizdumo dėlei dargi pateikiama paveikslų – kai kurių knygų (ar knygelių) viršelių, tų knygų (ar knygelių) arba straipsnių puslapių su juose fiksuotais nagrinėjamais terminais.

BENDRIEJI VYRO IR MOTERS LYTINIŲ ORGANŲ PAVADINIMAI

Visos žmogaus, iš esmės tiek vyro, tiek moters, organizmo sistemos, nors ir turi nežymių ar ryškesnių lytinių skirtumų, yra vienodos, išskyrus lytinių organų sistemą. Vyrų ir moterų lytinių organų sistemos yra visiškai skirtingos (ŽA 2005: 205). Šias sistemas, tiksliau, jų pavadinimus, tikslinga panagrinėti atskirai. Šįkart apsiribojama tik bendraisiais tų sistemų pavadinimais, nors jų, tiesą pasakius, nėra gausu. Svarbiausi čia rūpimi yra tų pavadinimų reikšmių ir kilmės klausimai. Taigi skiriami grynai lietuviškos ir nelietuviškos (svetimos) kilmės pavadinimai. Pirmieji savo ruožtu dar skirstomi atsižvelgiant į tai, kokiuose – gyvosios ar rašomosios kalbos – šaltiniuose tie žodžiai fiksuoti gydytojų vartojamomis medicininėmis reikšmėmis.

Lietuviškos kilmės pavadinimai

Jie esti dvejopi – tai priklauso nuo to, koks tų pavadinimų kilmės šaltinis. Skiriami gyvosios ir rašomosios kalbos pavadinimai. Prie šiųjų šliejasi dar viena sąlygiška – sudėtinių pavadinimų – grupelė. Šių pavadinimų dėmenų kilmės šaltiniai yra skirtingi – vienas gali būti paimtas iš gyvosios, kitas – iš rašomosios kalbos.

blogąją ligą. Ir šiteip susieinant su jomis, puliai su nuodais nuo skaudulių, kurie blogajai ligai įvykus, dažnai esti ant gėdos dalių, patenka ant vyro gėdos dalių, kurs ir užsikrečia blogąja liga, jeigu ant šių jo dalių yra suplaisymas arba žaizdelės. O kas-gi gali užtikrinti, kad

GYVOSIOS KALBOS PAVADINIMAI

Jų gydytojai vartojo gausiausiai. Tai, žinoma, lėmė skelbinių adresatas – paprastas, medicinos mokslų nėjęs, žmogus. Gydytojai medicinos žinias siekė pateikti populiariai, aiškiai, kitaip sakant, turėjo vartoti kuo daugiau žodžių, kurie būtų žinomi ir kuriuos suprastų jų tekstų skaitytojai.

Gydytojai žmogaus lytinius organus (lot. *organa genitalia*) savo tekstuose vadino keleriopai, paprastai sudėtiniais dvižodžiais pavadinimais. *Gėdos dalys* (žr. 1 lentelę) aptiktos A. Vileišio 1904 m. knygelėje apie sifilį:

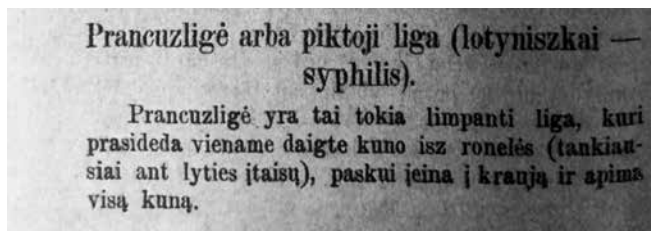
„Jeigu-gi kas ir pasidrąsytų susieiti su tokia visai jam nežinoma moterimi, tai jis privalo, kiekviename atsitikime prieš susieinant, gerai apžiūrėti savo gėdos dalių, ar nėra ant jos kur-nors plyšių arba žaizdelių, o jeigu yra, tai geriau visai nesusieiti; susijęs-gi reikia neatbutinai gerai numazgoti gėdos dalių“ BL 1904 21;

„Ir šiteip susieinant su jomis, puliai su nuodais nuo skauduolių, kurie blogajai ligai įvykus, dažnai esti ant gėdos dalių, patenka ant vyro gėdos dalių, kurs ir užsikrečia blogąja liga, jeigu ant šių jo dalių yra suplaisymas arba žaizdelės“ BL 1904 9 (žr. 3 pav.).

Šis pavadinimas, beje, rastas tik jo darbe, nors vientisinį *gėdos* terminą „moters išorinių lytinių organų“ reikšme dar yra vartojęs St. Matulaitis 1913 m. *Medicinoje ir gamtoje* skelbtame straipsnyje „Anatomijos, fiziologijos, patologijos bei chemijos lietuviška terminologija“. Šis žodis gyvojoje kalboje (Karklėnai, Salamiestis, Grūžiai) žinomas „išorinių lyties organų“ reikšme. Gydytojai kalbamąjį tarmių žodį terminologizavo.

Žodis *gėda* yra akivaizdi eufemizacijos apraiška. Šis žodis pakeičia tikrąjį organų pavadinimą, mat pastaruoju įvardijamą sąvoką ano meto žmonės dar vertino kaip vulgarią, gėdingą, nepadorią ir pan. Kaip pažymi Evalda Jakaitienė, daugelyje kalbų vulgarizmais laikomi tam tikrų organų, fiziologinių procesų pavadinimai (Jakaitienė 2009: 161). Ir šiuo atveju lytinių organų pakaitas *gėda* yra neigiamo emocinio vertinimo⁵ žodis, tačiau, kita vertus, švelnesnis, „padorios ausies nerėžiantis“ (Jakaitienė 2009: 161).

⁵ Plačiau apie žodžių emocinį reikšmės komponentą žr. Gudavičius 2007: 83–89.

J. Bagdonas, A. Karalius lytinius organus įvardijo terminu *lyties dalys* (žr. 1 lentelę), o A. Ambraziejūtė–Steponaitienė – *lytinės dalys* (žr. 1 lentelę):

„Abelnas raumenų sistemos sustiprinimas, šaltos maudynės, plovimas lyties dalių šaltomis drūtinančiomis gyduolėmis ir dėvėjimas tinkamai pritaikyto mašnelei prilaikyti maišiuko (suspensory) – tai visa, kas reikalinga daryti“ PV 1919 176;

„Sveikatai apsaugoti būtinai reikia švariai laikyti lyties dalys“ LytLig 1921 4;

„Triperis pasirodo po kelių dienų apsikrėtus ir apsireiškia tuo, kad iš vyrų šlapinimos takų ir moteries lyties dalių ima tekėti pūliai dažnai su skaudėjimu, deginimu ir niežėjimu, o kartais ir be jų“ LytLig 1921 3;

Užsikrėtus, liga prasideda nuo tos vietos, kurioje po oda įsiskverbė sifilio sėklos. Jeigu tas atsitiko ant lytinių dalių, tat nuo lytinių ir prasideda LL 1919 7.

Rūšinis dėmuo *lytinis* dažniausiai vartotas ir kitų gydytojų. „Organo“ reikšme K. Griniaus skelbiniuose fiksuoti varijuojantys terminai *įtaisai*, *intaisai*, *intaisos*, *įtaisos*, A. Vileišio – *įtaisai*. *Įtaiso* reikšmę „kas įtaisyta“ gydytojai specializavo pritaikydami anatomijos reikmei. Minėti varijuojantys gimininiai dėmenys dažniausiai eina su rūšiniu dėmeniu *lytis*: *lyties intaisai*, *lyties įtaisai* (žr. 4 pav.), *lyties intaisos*, *lyties įtaisos* (žr. 1 lentelę):

„Aišku, jogei susiporinimas vyriškio su moteriške tam yra, idant daugintųsi žmonių veislė. Tam yra ir lyties intaisai“ Svk 1910 12 2;

„Žmogus, o taipogi kaikurie ir gyvulių, nekartą bando gamtą prigauti, nori iš lyties įtaisų turėti vien smaguriavimų šaltinį, na, ir est už tai pabausti“ Svk 1910 12 2;

„Jie, taip tariant, pats vieni savimi užsiganėdina besitrainiodami lyties intaisas rankomis ar kokiais kitokiais daiktais“ Svk 1910 12 2;

„Prie lyties intaisų bereikalo nesilytėti, kelnių kišeniai užsiuti“ Svk 1910 12 5;

„Buk visur visame kame švarus. Plaukis lyties įtaisuus bent vandeniui su muiļu kuotankiausiai, kad nepasiliktų juose nei kokio nešvarumo“ Svk 1911 1 6.

1 lentelė. XIX a. pab.–XX a. pr. ir dabartiniai *organa genitalia* atitikmenys

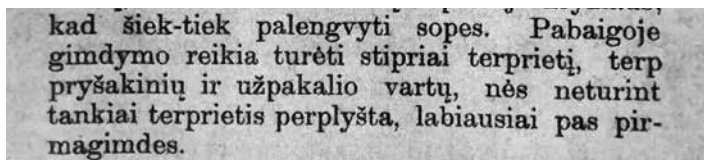
LOTYNIŠKAS TERMINAS	XIX A. PAB.–XX A. PR. TERMINAI	DABARTINIAI TERMINAI
organa genitalia	lyties įtaisai ⁶ 1892, 1899, 1910, 1911, 1913 lyties organai 1895, 1912, 1919, 1921 gėdos dalys 1904 lytiniai organai 1908, 1919 lyties intaisai 1910, 1913 lyties įtaisai 1910, 1911, 1912, 1921 lytiški organai 1915, 1919 lytinės dalys 1919 lyties dalys 1919, 1921 veisimosi organai 1919 lyties intaisos 1921	lytiniai organai

Kaip matyti iš 1 lentelės duomenų, tiriamuoju laikotarpiu *lytinių organų* pavadinimas labai įvairavo – vartota net vienuolika variantinių ir sinoniminių pavadinimų. „Organo“ reikšme būta net trijų pavadinimų – *organas*, *dalis* ir *įtaisas* su pastarojo variantais *įtaisas*, *-a*, *intaisas*, *-a*. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad gydytojai dažniau rinkosi lietuviškus *organo* atitikmenis. Įvairavo ne tik pagrindinis, bet ir šalutinis dėmuo. Be ir dabar tebevartojamo dėmens *lytiniai*, būta ir tokių dėmenų kaip *lyties*, *lytiški*, *gėdos*, *veisimosi*. Dažniausiai gydytojų vartota kilmininko forma *lyties*, o eufemizmas *gėdos*, priesagos *-iškas* būdvardis *lytiški* pavartotas tik dviejų gydytojų, *veisimosi* aptiktas tik viename šaltinyje. Dabartinį *lytinių organų* pavadinimą, manding, anksčiausiai – 1908 m. – bus pavartojęs A. Vileišis.

Tarpvietės srityje esantys lytiniai vyrų ir moterų organai yra skirtingi, tačiau *tarpvietės* (lot. *perineum*) pavadinimas yra bendras. *Perineum* lietuviškų pavadinimų dažniau pasitaikė skelbiniuose gimdymo tema. Minėti ni šie kalbamosios kūno dalies pavadinimai, kurie yra žinomi gyvojoje kalboje reikšme „šakumas, tarpkojis, tarpšakis“: *tarpkojis*, *tarpvietis* ir variantas *terprietis* (žr. 2 lentelę):

⁶ Terminai lentelėse dėstomi chronologiškai, t. y. nuo anksčiausiai pavartotojo.

5 pav. Terminas *terprietis* A. Vileišio knygelėje *Patarmės moterims, kurios nori būti sveikos*

„Skaudulys gali pratrūkti į šlapinimosi kanalą, ar į išeinamąją žarną, arba į tarpkojį“ PV 1919 165;

„O puliai pas ligonį, kaip sakiau, atsiranda pirmiausiai ant ronelės, paskui kadą iszberia, gal atsirasti ir ant kuno, burnoj, tarprietyj, ir *kitose*⁷ vietose“ U 1892 6–7 235;

„Pabaigoje gimdymo reikia turėti stipriai terprietį, tarp pryšakinių ir užpakalio vartų, nės neturint tankiai terprietis perplyšta, labiausiai pas pirmagimdes“ PM 1899 21 (žr. 5 pav.).

Pateiktuose iliustraciniuose sakiniuose tie terminai vartojami „kūno dalies ties tarpukoju“ reikšme. Ši reikšmė LKŽe nefiksuota.

Tame pačiame šaltinyje, be minėto termino *tarpkojis*, aptiktas ir *kojų tarpas*, nors, kita vertus, dėl jo terminiškumo galima būtų ir paabejoti:

„<...>, ligonis, kurį vargina perdaug tankūs naktiniai išsiliejimai, gali jaust galvos skaudėjimus, pakaušio soperėjimus, silpnumą kaklo raumenyse ir nugaroj ir negerumą kojų tarpe po lytiškais organais“ PV 1919 56.

2 lentelė. XIX a. pab.–XX a. pr. ir dabartiniai *perineum* atitikmenys

LOTYNIŠKAS TERMINAS	XIX A. PAB.–XX A. PR. TERMINAI		DABARTINIAI TERMINAI
perineum	tarprietis 1892 terpoksznis 1893 terprietis 1899	tarpokšnis 1912 tarpkojis 1913, 1919 kojų tarpas ⁸ 1919	tarpvietė

Iš šio sakinio sunku pasakyti, kas iš tiesų vadinama *kojų tarpu* – vieta tarp kojų ar kūno dalis ties tąja vieta.

Prie gyvosios kalbos pavadinimų priskiriamas A. Karaliaus *glandula genitalis* reikšme vartotas terminas *lyties gilė*. Abu šiojo termino dėmenys

⁷ Kursyvinta originale.

⁸ Dėl šio žodžių junginio terminiškumo kyla abejonių.

6 pav. Terminas *lyties gilės* knygoje *Patarimai vyrams apie lyties dalykus*

Prašalinimas lyties gilių (kiaušinėlių) iš vyro arba iš moteries vadinama kastracija arba išskapijimu, išromijimu. Mes žinome, kastruotus arklius,

yra gyvosios kalbos žodžiai, tik gimininio dėmens medicininė reikšmė toje kalboje nefiksuota, vadinasi, tą reikšmę bus suteikęs kalbamąjį žodį savo tekste vartojęs gydytojas:

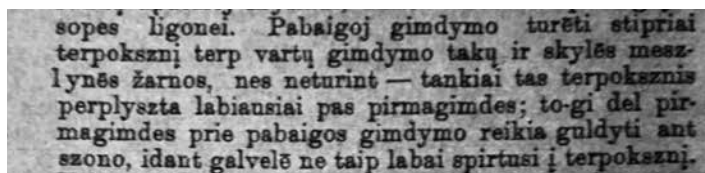
„Prašalinimas lyties gilių (kiaušinėlių) iš vyro arba moteries vadinamas kastracija arba išskapijimu, išromijimu“ PV 1919 30 (žr. 3 lentelę, 6 pav.).

3 lentelė. XIX a. pab.–XX a. pr. ir dabartiniai *glandula genitalis* atitikmenys

LOTYNIŠKAS TERMINAS	XIX A. PAB.–XX A. PR. TERMINAI	DABARTINIAI TERMINAI
<i>glandula genitalis</i>	lytiška gilė 1915 lyties gilė 1919 kiaušinėliai 1919	lytinė liauka

Skaitant iliustracinį sakinį kyla klausimas, kas pateikta skliaustuose greta termino *lyties gilės*. Paprastai populiarinamuosiuose medicinos raštuose skliaustuose rašomi sinonimai, rečiau – paaiškinimai. Šį terminų pateikimo atvejį galima būtų aiškinti dvejopai. Viena vertus, tarp šiųjų terminų galimi sinoniminiai santykiai, mat iš sakinio darosi aišku, kad kiaušinėlius turi tiek moterys, tiek vyrai, nors, jei remtumės LKŽe duomenimis, *kiaušinėliu* vadinama tik moteriška lytinė ląstelė. Kita vertus, kliaujantis minėtu žodynu, tarp kalbamųjų terminų galima išžvelgti hiponiminius ir hiperoniminius santykius, t. y. santykius, kurie susiklosto tarp giminės ir rūšies sąvokas reiškiančių žodžių (KTŽ 1990: 79; Jakaitienė 2009: 113–114) – *kiaušinėliai* (hiponimas, siauresnės reikšmės žodis) : *lyties gilės* (hiperonimas, platesnės reikšmės žodis). Visgi šią hipotezę daro neįmanomą būtent platesnis termino *kiaušinėliai* kontekstas. Taigi iš to, kas pasakyta, galima teigti, kad kalbamuojų atveju terminai *lyties gilės* ir *kiaušinėliai* yra kontekstiniai sinonimai (kiek platesniau apie tokius sinonimus žr. Mitkevičienė 2015: 51–56).

7 pav. Terminas *terpoksznis* knygelėje *Kaip atsiginti nū Koleros ir kiti Naudingi skaitymai*

RAŠOMOSIOS KALBOS PAVADINIMAI⁹

Terminais einantys iš rašomosios kalbos šaltinių paimti žodžiai bendrųjų lytinių organų pavadinimų mikrosistemai beveik nebūdingi. Du varijuojančius terminus *tarpokšnis* ir *terpokšnis* (žr. 2 lentelę) „tarpvietės“ (perineum) reikšme yra pavartojęs gydytojas A. Sketeris. LKŽe šie žodžiai medicinine reikšme nefiksuoti, taigi gali būti, kad pastarąją jiems bus suteikęs pats skelbinio autorius:

„Pabaigoj gimdymo turėti stipriai terpoksznį tarp vartų gimdymo takų ir skylės mezlynės žarnos, nes neturint – tankiai tas terpoksznis perpłyszta labiansiai pas pirmgimdes; to-gi del pirmgimdes prie pabaigos gimdymo reikia gulditi ant szono, idant galvelė ne taip labai spirtusi į terpoksznį.“

„Ir lengviausias gimdymas neapsieina be gimdymo takų sužeidimo, o kartais labai susižeidžia vartai ir supłišta tarpokšnis tarp vartų ir mėšlinės žarnos galo“ Psnt 1912 6 185.

Tiriamąjį laikotarpį populiariauosiuose medicinos skelbiniuose mažai rašyta apie tarpvietę (dubens dugną), šioji su lytiniais organais susijusi kūno dalis gydytojų vadinta keturiais terminais (neskaitant variantų). Kai kuriuose tekstuose, pavyzdžiui, gimdymo tema, terminų *terprietis*, *tarpoksznis*, *terpokšnis* „tarpvietės“ reikšmė gana aiški, o kitų čia minimų terminų riba tarp jų reikšmių „vieta tarp kojų“ ir „kūno dalis ties tarpkoju“ yra gana blanki.

GYVOSIOS IR RAŠOMOSIOS KALBOS PAVADINIMAI¹⁰

Suprantama, kad, rašydami moksliniais anatomijos klausimais, gydytojai galėjo ir nerasti tinkamų žodžių ar jų reikšmių gyvojoje kalboje, nes paprasčiausiai tokių joje ir negalėjo būti. Tuomet teko sudaryti terminus

⁹ Straipsnyje šitaip vadinami tokie pavadinimai, kurie, LKŽe duomenimis, nepaliudyti iš gyvosios kalbos, jų fiksacijos šaltiniai nurodyti tik raštais.

¹⁰ Kaip jau minėta, tai tokie sudėtiniai pavadinimai, kurių vienas dėmuo (ar vieno iš jų medicininė reikšmė) yra iš gyvosios, o kitas dėmuo (ar vieno iš jų medicininė reikšmė) – iš rašomosios kalbos šaltinių.

sudedant kelių skirtingų kilmės šaltinių – gyvosios ir rašomosios – kalbos žodžius. Prie tokių pavadinimų priskirtinas K. Griniaus *veislinis narvelis* (žr. 4 lentelę). K. Grinius *narvelį* vartojo „ląstelės“ reikšme, kuri gyvojoje kalboje nefiksuota, o dėmuo *veislinis* žinomas iš gyvosios kalbos. LKŽE ši reikšmė pateikta kaip botaninė, ne medicininė, taigi K. Griniaus ji buvo transterminizuota:

„Tik vienos ir kitos lyties veisliniai narveliai susilieję į vieną duoda pradžią gemalui arba vaisiui“ Svk 1910 12 1.

4 lentelė. XIX a. pab.–XX a. pr. ir dabartiniai *gameta* atitikmenys

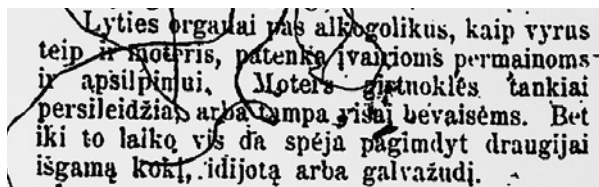
LOTYNIŠKAS TERMINAS	XIX A. PAB.–XX A. PR. TERMINAI	DABARTINIAI TERMINAI
gameta	veislinis narvelis 1910	gameta ¹¹ (subrendusi lytinė ląstelė)

Tiriamajai pavadinimų grupei priskirtinas lotyniško *glandula genitalis* lietuviškas atitikmuo *lytiška gilė*, vartotas Pr. Matulaičio. Šiojo termino pagrindinis dėmuo *gilė* yra gyvosios kalbos žodis, nors medicinine reikšme toje kalboje jis nefiksuotas, o šalutinis – rašomosios kalbos žodis. Pr. Matulaitis parašė knygėlę apie lytines ligas, taigi turėjo prasimanyti ir trūkstamų terminų. Minėto termino dėmuo *gilė* reiškia „liauką“ (lot. *glandula*), o *lytiška gilė* – „dauginimo sistemos liauką, lytinę liauką“ (žr. 3 lentelę):

„Lytiškų gilių syvai turi nemaža svarbos organizmo gyvenime. Tada, kada jos išsiaikvoja per didelį savžagystės vartojimą, nukenčia ir kitos gilės“ LytL 1915 17.

Apibendrinant galima pasakyti, kad kalbamieji sudėtiniai lytinių organų pavadinimai, kurių dėmenų (ar jų medicininių reikšmių) kilmės šaltiniai yra skirtingi, tiriamuosiuose tekstuose pasitaiko retai. Netgi ir aptartasis terminas *veislinis narvelis* prie kalbamųjų pavadinimų priskiriamas sąlygiškai, mat abu jo dėmenys žinomi gyvojoje kalboje, tik *narvelio* medicininė reikšmė toje kalboje neaptikta. Terminas *lytiška gilė* sandara kiek aiškesnė, mat jo šalutinis dėmuo gyvojoje kalboje nefiksuotas. Formaliai žiūrint, aptartųjų terminų grupė yra sąlyginė. Iš principo abu kalbamieji terminai greičiausiai bus pačių gydytojų (K. Griniaus ir Pr. Matulaičio) sudaryti.

¹¹ Vyrinės gametos vadinamos *spermatozoidais*, o moteriškosios – *kiaušinėliais* (ŽA 2005: 205).

Nelietuviškos kilmės pavadinimai

Manding, nė viena mokslo populiarinimo publikacija nūnai neišsiverstų be skolinčių terminų. Jų, be abejo, neapėjo ir kalbamojo laikotarpio lietuviai gydytojai, tačiau pabrėžtina, kad skoliniai yra reti jų skelbiniuose. Iš bendrųjų lytinių organų pavadinimų grupės minėtini du graikiškos kilmės terminai – *organas*, einantis pagrindiniu sudėtinių dvižodžių terminų *lyties organai* (K. Grinius, V. Kudirka) (žr. 8 pav.), *lytiniai organai* (A. Vileišis), *lytiški organai* (Pr. Matulaitis, Pranašas), *veisimosi organai* (Pranašas) (žr. 1 lentelę) dėmeniu, bei *sistema*, einantis sudėtinio dvižodžio termino *lytiška sistema* (Pranašas) dėmeniu, ir lotyniškos kilmės terminas *aparatas* – sudėtinio termino *lyties aparatas* pagrindinis dėmuo (A. Karalius):

„Lyties organai pas alkoholikus, kaip vyrus teip ir moteris, patenka įvairioms permainoms ir apsilpinimui“ Vrp 1895 9–10 157;

„Vaikas, kaip ugnies, turi bijoti papročio laikyti rankas kišenėse, kad nepaliesti lyties organų“ PD 1912 15;

„Daryti taip pridera dėlto, kad rozės gemalėliai, lengvai gali būti pernešti į kokią-nors žaizdelę, esančią ant lytinių organų kątik pagimdusios moters, arba į dar neužgijusią bambelės žaizdelę kątik užgimusio kūdikio, – ir gali suteikti abelną kraujo užsinuodijimą“ NG 1908 25;

Minkštasis šankeris, kaip ir kitos lytinės ligos, paprastai atsiranda pirmiausiai ant lytinių organų LL 1919 21;

„Purvinos apysakos sugadina žmogaus protą, suerzina lytiškus organus, padaro jį nervišku bankrutu, taip lygiai, kaip ir savžagystė“ LytL 1915 20;

„Niekas tiek nekenkia lytiškiems organams, kiek pirmalaikis jų varginimas“ PV 1919 68;

„Lytiškos sistemos suirimai lošia lytiškoj neurastenijoje svarbią rolę“ PV 1919 75;

„Vyro lyties organai, kuriuos vadinama ir *veisimosi organais*¹², skiriasi į išlaukinius ir vidurinius“ PV 1919 19;

¹² Kursyvinta originale.

„Rodos gamta padarė neatleistiną klaidą, patalpindama tokius brangius organus, kurie absoliutiškai reikalingi rasės palaikymui, tokios neapsaugotoj vietoj. Jie turėtų būt patalpinti gerai apsaugotoj vietoj, taip-pat, kaip yra patalpinti moteries veisimosi organai, ovarai“ PV 1919 20.

Norėtusi atkreipti dėmesį į to paties autoriaus (A. Karaliaus) skirtinguose 1919 ir 1921 m. tekstuose pavartotus terminus *lytiška sistema* ir *lyties aparatas* bei jų santykį. Iš pateikto iliustracinio sakinio galima numanyti, kad terminas *lytiška sistema* vartojamas „lytinių organų sistemos“ reikšme. O kaip su *lyties aparatu*? 1921 m. knygoje *Lyties mokslas* terminai *vyro lyties aparatas*, *moters lyties aparatas* eina knygos skyrelių pavadinimais. Ar galima teigti, kad autorius *aparata* vartojo kaip *sistemos* sinonimą? Manding, galima, jei remtumėmės dabartiniais enciklopediniais duomenimis, plg. *aparatas* – žmogaus vienos kurios nors paskirties organų visuma (VLE 2001: 631). Bet, kita vertus, peršasi ir kitokia mintis, t. y. kad terminais *vyro lyties aparatas*, *moters lyties aparatas* autorius galėjo vadinti ir vyro lytinius organus, ir moters lytinius organus.

Iš to, kas pasakyta, akivaizdu, kad skolinti terminai dar nebuvo būdingi tiriamojo laikotarpio bendrųjų vyro ir moters lytinių organų pavadinimų mikrosistemai. Gydytojai mėgino verstis savos kalbos leksika ir jiems tai puikiai pavyko.

IŠVADOS

1. XIX a. pab.–XX a. pr. lietuviai gydytojai gausiai rašė įvairiais ligų ir jų gydymo bei profilaktikos, higienos, sanitarijos ir kitais tuo metu opiais sveikatos klausimais knygoje, knygelėse ir periodinėje spaudoje. Lytinių organų sistema ir jos ligos buvo viena iš tų retų tabuistinių temų, kuriomis vengė rašyti net ir patys gydytojai. Pasirodė tik keletas knygų, knygelėlių ir straipsnių apie lytines ligas, kuriuose vartojama lytinių organų pavadinimų. Ano meto medicinos spaudoje lyties ir visi su ja susiję klausimai buvo lyg nerašytas tabu, jie buvo apeinami, neretai net ir lytiniai organai, su jais susiję fiziologiniai procesai ar lytinės ligos įvardijami netiesiogiai (eufemizuojami), stigmatizuojami. Iš to radosi emociškai-ekspresyviai konotuotų pavadinimų, metaforų. Apskritai apie lytinių organų sistemą bent kiek išsamiau išvis nebuvo rašoma, nors atitinkamos temos knygelėse buvo aptariamai visi kiti gyvybiškai svarbūs žmogaus organai ir jų sistemos. Lyties klausimai tuometėje populiariojoje medicinos spaudoje buvo vienokiu ar kitokiu būdu nutylimi, todėl ir šios srities terminų nėra daug.

2. Septyniolikoje tirtų skirtingos apimties šaltinių (knygų, knygelių, straipsnių) rasta apie dvi dešimtis, daugiausia sudėtinių, pavadinimų (įskaitant jų variantus), kuriais gydytojų vadinami bendrieji vyro ir moters lytiniai organai. Tais pavadinimais įvardytos keturios anatomijos sąvokos – *organa genitalia*, *perineum*, *glandula genitalis*, *gameta*.

3. Gydytojams, rašiusiems kalbamąja tema, iškilo nelengvas uždavinys – visų pirma terminų paieška ir jų atranka. Pirmiausia gydytojai, žinoma, gręžėsi į gyvąją kalbą ir joje ieškojo tinkamų žodžių norimoms sąvokoms įvardyti. Gyvoji kalba buvo pagrindinis lietuviškų bendrųjų vyro ir moters lytinių organų pavadinimų šaltinis. Dalį tos kalbos žodžių gydytojai terminologizavo, pavyzdžiui, *gėda* (terminas *gėdos dalys* „lytiniai organai“), *įtaisas* (terminas *lyties įtaisai* „lytiniai organai“), *įtaisa* (terminai *vyrų veislinės įtaisos* „vyro lytiniai organai“, *moterų veislinės įtaisos* „moters lytiniai organai“), *narvelis* (terminas *veislinis narvelis* „gameta“).

4. Kitas svarbus tiriamųjų pavadinimų šaltinis buvo rašomoji kalba. Šiek tiek terminijos reikalui gydytojų paimta žodžių iš rašytinių šaltinių, pavyzdžiui, *gilė* (terminas *lytiška gilė* „dauginimo sistemos liauka, lytinė liauka“).

5. Nelietuviškos kilmės kalbami pavadinimai beveik nebūdingi – rasta tik trejetas skolinių – graikiškos kilmės *sistema* (terminas *lytiška sistema*) ir *organas* (terminai *lyties organai*, *lytiniai organai*, *lytiški organai*, *veisimosi organai*) bei lotyniškos kilmės *aparatas* (terminas *lyties aparatas*), kurie eina sudėtinių terminų pagrindiniais dėmenimis. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad skoliniui *organas* gydytojai rado ir savų, lietuviškų, pakaitų, kuriuos vartojo daug dažniau nei minėtą skolinį. Tam neabejotinai įtakos turėjo adresatas – mediciniškai nepraprusęs skaitytojas, todėl, kad šis suprastų jam adresuotą medicinos tekstą, gydytojai, tikėtina, stengėsi rinktis tokius žodžius, kurie daugumai būtų pažįstami ir suvokiami.

6. Neradę gyvojoje ar rašomojoje, taipgi ir svetimose kalbose tinkamų žodžių lytiniam organams pavadinti gydytojai patys kūrė terminus. Dėl vieno ar kito šiame straipsnyje minėto termino autorystės spręsti sunku, bet iš tokių, naujai nukaltųjų, terminų būtų galima paminėti kad ir A. Vileišio vartotas *gėdos dalis*, K. Griniaus – *veislinį narvelį*, Pr. Matulaičio – *lytišką gilę*.

7. Tiriamieji XIX a. pab.–XX a. pr. gydytojų raštai, manding, buvo bene pirmieji populiariausieji medicinos mokslo šaltiniai, suardę tą slapto, baugumo, nepadorumo skraistę, daugelį amžių dengusią visa, kas susiję su lytimi. Kalbamaisiais raštais lietuviai gydytojai švietė paprastą skaitytoją lyties klausimais. Juose pasirodė bendrųjų vyro ir moters lytinių organų pavadinimų. Žinoma, dauguma tų pavadinimų taip ir liko įamžinti

ti tųjų raštų puslapiuose, ir tai istorinės medicinos terminijos dalis, tačiau terminas *lytinis organas* puikiausiai prigijo ir tebevertojamas dabartinėje anatomijos nomenklatūroje.

ŠALTINIAI

- AK – [Vaistininkas (Daktaras)]. Apie kolera. – *Kaip atsiginti nū Koleros ir kiti Naudingi skaitymai*, Tilžė, 1893, 14–27.
- BL – *Apie blogąją ligą arba syfilį (prancus)*. Pagal d-ro M. Člénovo veikalėlių sutaisė d-ras A. V., Tilžėje, 1904.
- LytL – [D-ras F. Matulaitis]. *Lytiškos Ligos ir Kaip nuo jų apsisaugoti*. Parašė D-ras F. Matulaitis. Antra, peržiūrėta ir pagerinta laida, So Boston, Mass, 1910.
- [D-ras F. Matulaitis]. *Lytiškos Ligos ir Kaip nuo jų apsisaugoti*. Parašė D-ras F. Matulaitis. Antra, peržiūrėta ir pagerinta laida, So Boston, Mass, 1915.
- LytLig – *Kas reikia žinoti apie lyties ligas*. Vertė iš vokiečių kalbos D-ras J. Bagdonas, Kaunas, 1920.
- LL – D-ras AS-nė. *Lyties ligos*, Kaunas, 1919.
- LM – *Lyties mokslas*. Parašė A. J. Karalius, M. D., Chicago, Ill.: West Side Press, 1921.
- NG – *Naminis gydytojas: Trumpas aprašymas prasciausių ligų ir prasciausių vaistų kovoje su jomis*. D. 1. *Apie žmonių ligas ir jų gydymą*. Sutaisė D-ras A. Vileišis, Seinai, 1908.
- PD – D-ras Oker-Blom. *Ką pasakojo dėdė daktaras vaikui-giminaičiui. (Pradinės lyties klausimo srities žinios)*, Vilnius, 1912.
- PM – Antanas Vileišis. *Patarmės moterims, kurios nori būti sveikos*. Pagal Zielčaka parašė Dr. A. V., Tilžėje, 1899.
- Patarmės moterims, kurios nori būti sveikos*. Pagal Zielčaka parašė dr. A. Vileišis. 2-oji laida, Vilnius, 1906.
- Psnt – [D-ras A. Sketeris]. Švarumas ir sveikata. – *Pasiuntinys* 6, 1912, 184–186.
- PV – Wm. J. Robinson, M. D. *Patarimai vyrams apie lyties dalykus. Su pamokinimais, kaip aiškinti vaikams lyties apsireiškimus*. Autoriui leidus vertė Pranašas, New York, 1919.
- Svk – [D-ras K. Grinius]. Apie onanizmą. – *Sveikata* 12, 1910, 1–6.
- [D-ras K. Grinius]. Sifilis ir „606“. – *Sveikata* 1, 1911, 1–8.
- U – [J. Slibinas]. Prancuzligė arba piktoji liga (lotyniskai – syphilis). – *Ukinikas* 6 ir 7, 1892, 230–237.
- Vrp – [Hygiėnos tarnas]. Alkogolis ir alkogolizmas. – *Varpas* 9 ir 10, 1895, 155–157.

LITERATŪRA

- CODL 1997: *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics*. P. H. Matthews, Oxford, New York.
- DE 2003: *A Dictionary of Euphemisms. How not to say what you mean*. R. W. Holder, New York: Oxford University Press.
- DU 2007: *Duden Deutsches Universalwörterbuch* 6. überarbeitete und erweiterte Auflage. Herausgegeben von der Dudenredaktion, Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.
- EDEL 1999: *An etymological dictionary of the english language* by the Rev. Walter W. Skeat, Oxford: At the Clarendon Press.
- Gaivenis K. 2014 [1991]: Lietuviškų terminų vaizdingumo klausimu. – Gaivenis K. *Rinktiniai raštai*. Sudarė J. Gaivenytė-Butler, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 189–194.
- Gudavičius A. 2000: *Etnolingvistika*, Šiauliai: Šiaulių universitetas.
- Gudavičius A. 2007: *Gretinamoji semantika*, Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla.
- Jakaitienė E. 2009: *Leksikologija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Jasiūnaitė B. 2005: Eufemizmai tarmėse bei tautosakoje: problemos ir perspektyvos. – *Baltistica*, 6 priedas, 101–117.
- Keinys St. 2005 [1975]: Priesaginė lietuviškų terminų daryba. – Keinys St. *Dabartinė lietuvių terminologija*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 21–76.
- KTŽ 1990: Gaivenis K., Keinys St. *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas: Šviesa.
- Kvašytė R. 2005: *Mokomasis terminologijos žodynelis*, Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla.
- KWT 1975: *Kleines Wörterbuch sprachwissenschaftlicher Termini*, Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.

- LE 1957: *Lietuvių enciklopedija X*, So. Boston, Mass: Lietuvių enciklopedijos leidykla.
- LKE 1999: *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Parengė K. Morkūnas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas (I–XX, 1941–2002)*, e. variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Prieiga per internetą: www.lkz.lt
- LST 1988: *Lexikon sprachwissenschaftlicher Termini*, Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- Macienė J. 2005: *Deminutyvų stilistika*, Šiauliai: Šiaulių universitetas.
- MedŽ 1980: Astrauskas V., Biziulevičius S., Pavilonis S., Vaitilavičius A., Vileišis A. *Medicinos terminų žodynas*, Vilnius: Mokslas.
- Mitkevičienė A. 2015: Kai kurie terminų sinonimijos aspektai. – *Terminologija* 22, 39–60.
- Pikčilingis J. 1975: *Lietuvių kalbos stilistika II*, Vilnius: Mokslas.
- Skardžius Pr. 1996: *Rinktiniai raštai 1: Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Smetona M. 2015: *Lietuvių kalbos eufemizmai: raiška ir motyvacija*. Daktaro disertacija, Vilnius. Prieiga per internetą: <https://epublications.vu.lt/object/elaba:8283971/index.html>.
- VLE 2001: *Visuotinė lietuvių enciklopedija I*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- ŽA 2005: Stropus R., Tamašauskas K. A., Paužienė N. *Žmogaus anatomija*, Kaunas: Vitae Litera.
- ŽAF 2014: Anusevičienė O. V., Cibas P., Lilienė L. *Žmogaus anatomija ir fiziologija*, Kaunas.
- KPP 2003: *Культура русской речи. Энциклопедический словарь-справочник*, Москва: Флинта Наука.
- Маджаева С. И. 2010: Эвфемизация как способ пополнения медицинской терминологии. – *Гуманитарные исследования* 3(35), Астрахань: Астраханский государственный университет, 55–61. Доступ через интернет: <https://elibrary.ru/item.asp?id=15260446>.
- Никитина И. Н. 2015: Теоретические основы изучения эвфемии. – *Актуальные проблемы лингвистики перевода и педагогики* 1(2), Самара: Самарский государственный экономический университет, 101–107. Доступ через интернет: <https://elibrary.ru/item.asp?id=26901789>.
- Пастухова О. Д. 2017: Об эвфемизмах и табу. – *Филологические науки. Вопросы теории и практики*, Тамбов: Грамота, № 11(77): в 3-х ч., ч. 1, 141–144. Доступ через интернет: <http://gramota.net/materials/2/2017/11-1/38.html>.
- СЛТ 2005: Ахманова О. С. *Словарь лингвистических терминов*, Москва: КомКнига.
- Солодилова И. А., Соколова Т. Ю. 2017: Критерии идентификации эвфемизмов. – *Вестник оренбургского государственного университета* 11(211), Оренбург: Оренбургский государственный университет, 73–78. Доступ через интернет: <https://elibrary.ru/item.asp?id=32274049>.

COMMON NAMES OF HUMAN GENITALS IN THE POPULAR MEDICAL WRITINGS BY LITHUANIAN MEDICAL DOCTORS OF THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES

Summary

The article analyses common names of male and female genitals used by Lithuanian medical doctors in the popular medical writings (books, booklets and articles) of the late 19th and early 20th centuries. The meanings of these names are identified based on the context of their use and other sources (the Academic Dictionary of the Lithuanian Language, anatomy literature), and the etymological sources are determined.

In this period, Lithuanian medical doctors wrote a lot about various diseases, their treatment and prevention, hygiene, sanitation, and other delicate health issues of the time. However, the genital system and its diseases was one of few taboo topics that even doctors avoided writing to write about. Therefore, the terminology of this field is scarce. Only few publications about genital diseases used some names of genitals. Authors often named these organs and related physiological processes or genital diseases indirectly (euphemized them), and stigmatized them.

In seventeen sources studied, around twenty mostly composite names (including their variations) were found that doctors used to name general male and female genitals. They named four anatomical concepts – *organa genitalia*, *perineum*, *glandula genitalis*, *gameta*.

Doctors writing about this topic faced a challenge in searching and selecting the terms. The main source of the Lithuanian common names of male and female genitals was colloquial language. Doctors terminologized a part of the words of the colloquial language, e.g., *gėda* (term *gėdos dalys* “genitals”), *įtaisas* (term *lyties įtaisai* “genitals”), *įtaisa* (terms *vyrų veislinės įtaisos*, *moterų veislinės įtaisos*), *narvelis* (term *veislinis narvelis* “gamete (a mature reproductive cell)”).

Another important source of those names was written language. Doctors adopted some terminology from written sources, e.g. *gilė* (term *lytiška gilė* “reproductive system gland, gonad”).

The genital names of non-Lithuanian origin were rather uncommon. Only three loanwords – of Greek origin, *sistema* (term *lytiška sistema*) and *organas* (terms *lyties organai*, *lytiniai organai*, *lytiški organai*, *veisimosi organai*), and Latin origin, *aparatas* (term *lyties aparatas*) – were found that serve as main components of composite terms. It is noteworthy that doctors found Lithuanian substitutes for the loanword *organas* and used them more often than the latter. This was mainly due to the medical illiteracy of the readers of their texts. Authors, very likely, attempted to select words that the majority of readers would recognize and comprehend.

If doctors could not find suitable words to name genitals in colloquial, written or foreign language, they created the terms themselves. Examples of such newly made terms are *gėdos dalis* “genitals” by Antanas Vileišis, *veislinis narvelis* “gamete” by Kazys Grinius, and *lytiška gilė* “gonad” by Pranas Matulaitis.

The writings of doctors of the late 19th and early 20th centuries were some of the first popular sources of medical science that disrupted secrecy, fear, and indecency accompanying all questions related to sexual health. In these writings, doctors were educating their ordinary readers on sexual health. In these writings, the first common names of male and female genitals appeared. Although most of those terms have not become established and have remained part of historical medical terminology, the term *lyties organas* is still used in the contemporary anatomical nomenclature.

Gauta 2019-09-18

Palmira Zemlevičiūtė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas palmira.zemleviciute@lki.lt